

Filip TATERKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Problem klęski w inskrypcjach władców starożytnego Egiptu

Słowo *tabu*, pochodzące z języka polinezyjskiego, oznacza kultowy zakaz kontaktowania się z pewnymi przedmiotami czy osobami, lub też – dokonywania pewnych czynności dla uniknięcia kary ze strony sił nadprzyrodzonych. W potocznym rozumieniu słowo *tabu* oznacza wszystko, co nietykalne i zakazane¹. Definicję tę można w sposób niedoskonały zastosować również do problemu nieobecności klęski w inskrypcjach władców starożytnego Egiptu. Czytając inskrypcje, które pozostawili po sobie królowie kraju nad Nilem, można by dojść do wniosku, że każda wyprawa wojenna organizowana przez faraona zakończyła się sukcesem, w żadnej z nich nie sposób bowiem znaleźć wzmianki o nawet najmniejszym niepowodzeniu, jakie spotkało egipskiego króla. Również i przedstawienia ikonograficzne już od Okresu Predynastycznego ukazują władcę gromiącego swych wrogów².

Według tradycyjnej egipskiej wizji świata kraj nad Nilem posiadał trzech głównych wrogów. Byli to: Libijczycy na zachodzie, Nubijczycy na południu oraz Azjaci na wschodzie. Te trzy grupy stanowiły symboliczne przedstawienie wszystkich możliwych wrogów, z jakimi Egipt kiedykolwiek musiał się zmierzyć³.

Spośród tych wrogów najmniejsze zagrożenie dla Egiptu stanowili, jak się wydaje, Libijczycy, chociaż bowiem wyprawy przeciw nim zaświadczone są w okresie Starego⁴ i Średniego Państwa⁵, to jednak Pustynia Zachodnia, dzieląca Dolinę Nilu od Libii była aż do Nowego Państwa barierą nieprzekraczalną dla większości koczowniczych plemion. Mimo to ciągły napływ Libijczyków do Egiptu począwszy od czasów XIX dynastii doprowadzi w

¹ Kopaliński 2007: 194.

² Przedstawienie władcy (?) powalającego wrogów znajduje się już w grobowcu nr 100 z Hierakonpolis, datowanego na okres Naqada II; Quibell, Green 1902: pl. LXXVI. Warto wspomnieć także słynne przedstawienia z Palety Narmera; Quibell 1900: pl. XXIX.

³ Na temat wrogów Egiptu zob. Valbelle 1990.

⁴ Wyprawę przeciw Libijczykom ukazuje m. in. relief ze świątyni grobowej króla Sahu-Ra z V dynastii, który obecnie znajduje się w Muzeum Egipskim w Kairze (CG 69531); Borchardt 1913: Bl. I = PM III²: 329. Historyczność tej wyprawy jest jednak problematyczna, por. niżej.

⁵ O wyprawie przeciw Libijczykom pod koniec panowania Amenemhata I z XII dynastii wspomina *Sin*. R 11-16: *Wysłał zaś Jego Majestat wojsko do Ziemi Timehi (z) synem swym najstarszym jako dowódcą, doskonałym bogiem (Senuseretem)]. Został on wysłany, aby uderzyć (na) obce kraje (i) aby zaatakować tych, którzy są w Czehenu. (Był) on więc w drodze (powrotnej i) prowadził (ze sobą) żywcem wziętych jeńców z Czehenu (i) wszelkie bydło bez liku.* Tłumaczenie na podstawie tekstu hieroglificznego w: Koch 1990: 7-8.

końcu do przejścia przez nich władzy w części Egiptu, gdzie panować będą jako dynastie XXII-XXIV⁶.

Zupełnie inaczej wyglądały wojny przeciwko Azjatom. Pierwsze kontakty między Egipcjanami zaświadczone są już od Okresu Predynastycznego, czego najlepszym przykładem może być ponad 200 naczyń na wino z Palestyny odnalezionych w grobowcu U-j na nekropoli Umm el-Qa'ab w Abydos, który przypisywany jest królowi Skorpionowi I z dynastii 0⁷. Intensyfikacja kontaktów następuje w momencie, w którym Egipcjanie rozpoczynają wzmoczoną penetrację Półwyspu Synaj w celu pozyskania miedzi oraz turkusów. Beduińscy koczownicy stanowili często poważne zagrożenie dla karawan wiozących surowce do Egiptu, dlatego faraonowie często urządzali mniejsze wyprawy w celu poskromienia koczowników, jak tego dowodzi biografia Uniego, dostojnika z czasów VI dynastii: *Wysłał mnie Jego Majestat na czele armii tej 5 razy, aby zaprowadzić porządek (w) ziemi (tych, którzy mieszkają) na piasku podczas każdego ich buntu, z tymi samymi oddziałami*⁸.

W czasach XII dynastii zaświadczone są również łupieżcze wyprawy do Azji urządzane przez Amenemhata II⁹ oraz Senusereta III¹⁰, jednakże aż do czasów Nowego Państwa Egipcjanie nie urządzali wypraw, których celem byłoby zdobycie nowych ziem w Syro-Palestynie.

Mieszkańcy kraju nad Nilem musieli także bronić się przed azjatyckimi koczownikami, którzy napływali do Egiptu w I i II Okresie Przejściowym, jak zaświadcza m.in. *Nauki dla króla (Meri-ka-Ra)*: *Lecz zaiste mówi się to o Człowieku Łuku*¹¹: *nędzny Aamu*¹² *to bolączka (każdego) miejsca, w którym (się) on (znajduje), ubogiego (w) wodę, ukrytego wśród licznych drzew, którego ścieżki (są) trudne z powodu gór. Nie siedział (on nigdy) w jednym miejscu, (albowiem brak) zapasów sprawia, że wędrują stopy jego. Walczy on od czasów Horusa, (lecz) nie podbija (on i) nie może zostać podbity, nie ogłasza (on bowiem) dnia walki niczym złodziej, którego odrzuciło zgromadzenie*¹³.

⁶ Kitchen 1973: 85-147.

⁷ Ciałowicz 1999: 140. Oprócz dużej liczby naczyń znaczący wydaje się fakt, że naczynia te zdają się być wyprodukowane specjalnie na eksport do Egiptu, co może świadczyć o funkcjonowaniu stosunkowo dobrze rozwiniętego handlu między Egiptem a Palestyną już w tak wczesnym okresie; tamże: 252.

⁸ *Urk.* I, 104,6-8.

⁹ Málek, Quirke 1992: 13-18.

¹⁰ Tallet 2005: 172-177. Por. także Allen 2008: 29-39.

¹¹ Ludzie Łuku to jedno z egipskich określeń wrogich ludów.

¹² Egipskie określenie Azjatów.

¹³ *Nauki dla (Meri-ka-Ra)* E 91-94; tłumaczenie na podstawie tekstu hieroglificznego w: Quack 1992: 183-185.

oraz *Proroctwo Nefertiego*: *Wszelkie dobro odeszło (i) pogrążyła się ziemia (cała) w boleści z powodu zapasów (dla) Setiu, panoszą się po (całej) ziemi! Oto niepokoje stały się na Wschodzie, oto Aamu zstąpili do Czarnej (Ziemi, gdyż) brakuje fortecy!*¹⁴.

Przyczyną napływu Azjatów do Egiptu był bez wątpienia głód, co potwierdzają nie tylko źródła egipskie, ale również biblijna *Księga Rodzaju*¹⁵. Dla obrony przed Azjatami król Amenemhat I z XII dynastii wzniósł u wschodnich granic Deltę zespół fortyfikacji, zwany Murami Władcy, którego istnienie zaświadczone jest w kilku tekstach z czasów Średniego Państwa¹⁶, jakkolwiek ich materialne pozostałości nie zostały do dnia dzisiejszego odnalezione. Nie ulega jednak wątpliwości, iż Mury Władcy nie obroniły Egiptu przed napływem ludów koczowniczych ze wschodu, czego najlepszym dowodem jest fakt, iż w czasach II Okresu Przejściowego ich populacja w Dolnym Egipcie była tak duża, że umożliwiło im to przejście władzy nad tą częścią kraju. Ci tak zwani Hyksosi¹⁷ rządzić mieli jako XV dynastia aż do czasu ich ostatecznego wygnania przez króla Jahmesa I z XVIII dynastii¹⁸.

Zupełnie inaczej wyglądała polityka władców egipskich w odniesieniu do Nubii. Obecność Egipcjan na tym terenie zaświadczona jest już od Okresu Predynastycznego i Archaicznego¹⁹, jednakże to w czasie Starego Państwa Egipcjanie zaczęli organizować pierwsze większe wyprawy, przy czym były to raczej pokojowe wyprawy handlowe, takie jak te, którymi dowodził dostojnik Her-chuf z czasów VI dynastii²⁰.

Sytuacja zmieniła się natomiast w czasach XII dynastii, kiedy to faraonowie rozpoczęli regularny podbój Nubii, wznosząc w tym kraju wielki zespół fortec – dzieło Senusereta I i przede wszystkim Senusereta III²¹. Ten ostatni władca w czasach późniejszych czczony był jako bóg, a granica, którą ustanowił w Nubii, pokrywa się mniej więcej z

¹⁴ Tekst pochodzi z pErmitaż 1116B, 31-33. Tłumaczenie na podstawie tekstu hieroglificznego w: Helck 1992: 29-30.

¹⁵ Rdz 12,10; 26,1-2; 47,4. Cytaty z Biblii na podstawie *Biblii Tysiąclecia*, wyd. V.

¹⁶ Są to *Historia Sa-Neheta*: (Następnie) *sprawilem*, (że) *udały się stopy moje na północ (i) dotarłem (do) Murów Władcy, które zostały uczynione, aby powstrzymać Setiu (i) [aby stratować przemierzających piaski] (Sin. B 15-17 = Koch 1990: 17) oraz Proroctwo Nefertiego: (I) zbuduje się Mury (Władcy) – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – (aby) nie (pozwolić więcej) ‘Aamu zstępować do Czarnej [Ziemi, choćby] błagali (o) wodę w przemyślny sposób, aby dać pić bydłu swemu!* (Ermitaż 1116B 66-68 = Helck 1992: 58-59).

¹⁷ Na temat Hyksosów zob. Oren 1997; Van Seters 1967. Por. także Bietak 1996.

¹⁸ Barbotin 2008: 55-88 dowodzi, że zjednoczenie Egiptu po II Okresie Przejściowym jest przede wszystkim dziełem poprzednika Jahmesa I – króla Kamesa oraz królowej Jah-hetep. Jednakże jego wywody opierają się na badaniach mumii króla, które pokazują, że w momencie śmierci Jahmes I miał nie więcej niż 40 lat, a zatem musiał wstąpić na tron w najlepszym razie w 15 roku życia. Założenie to jest jednak wielce niepewne ze względu na niedoskonałość badań nad mumią, na którą zwraca uwagę Robins 1981: 63-68.

¹⁹ Shinnie 1996: 43-53; Trigger 1976: 40-42.

²⁰ *Urk. I*, 124,9-131,7. Więcej na temat Her-chufa i jego biografii stanowiącej niezwykle cenne źródło zob. Taterka 2013: 25-49.

²¹ Tallet 2005: 31-75.

dzisiejszą południową granicą Egiptu. Warto dodać, że utrzymanie granicy nubijskiej stało się swego rodzaju warunkiem sprawowania władzy królewskiej w Egipcie²², sama zaś Nubia stała się integralną częścią kraju faraonów²³.

W okresie Nowego Państwa Egipcjanom przyszło zetknąć się z wieloma nowymi wrogami, jak Mitannijczycy czy Hetyci, co związane jest przede wszystkim ze wzmożoną działalnością militarną faraonów tego czasu, z których największym zapalem do bitwy charakteryzowali się Thotmes III²⁴ i Amenhotep II²⁵ z dynastii XVIII oraz Sethi I²⁶ i Ramzes II²⁷ z dynastii XIX. Wtedy to powstają wielkie kompozycje literackie opiewające zwycięstwa faraonów takie jak *Annaly* Thotmesa III w Karnaku²⁸ czy *Poemat Pen-ta-Ureta* opiewający wiktoryę Ramzesa II w bitwie z Hetytami pod Qadesz²⁹. Największe świątynie w kraju zostają również udekorowane inskrypcjami i stelami głoszącymi chwałę faraona. Żadna z nich nie wspomina o jakiegokolwiek, nawet najmniejszej klęsce poniesionej przez wojska faraona, chociaż wiadomo, iż nie zawsze armia egipska odnosiła zwycięstwo.

Najlepszym tego przykładem może być relacja z bitwy stoczonyj przez Egipcjan pod wodzą Ramzesa II z wojskami hetyckimi dowodzonymi przez króla Muwattalisa II pod Qadesz w piątym roku panowania faraona. Opis swych chwalebnych czynów rozkazano umieścić we wszystkich wielkich świątyniach wzniesionych lub rozbudowanych przez króla, a więc w Karnaku, Luksorze, Abydos i Abu Simbel. Wraz z tekstami literackimi z tego czasu, zachowanymi na papirusach zachowało się aż 13 wersji opisujących wyprawę Ramzesa II do Qadesz³⁰. Opowieść rozpoczyna się w momencie, w którym do króla przybywa dwóch Beduinów z plemienia Szasu: *Przyszli więc dwaj Szasu z plemion Szasu, aby powiedzieć Jego Majestatowi: 'To nasi bracia, którzy są przywódcami plemiennymi wraz z Upadłym z Cheta sprawili, (że) przybyliśmy do Jego Majestatu, aby powiedzieć Jego Majestatowi: „Oto*

²² Tekst ze steli z Semna datowanej na rok 16, 3 miesiąc (pory) peret panowania Senusereta III, stwierdza: *Co zaś do jakiegokolwiek syna mego, który utrzyma tę granicę, którą uczynił Mój Majestat, jest to (zaiste) mój syn, który został zrodzony przez Mój Majestat (i) jest (on) niczym syn-obrońca ojca swego, który utrzymuje granicę tego, który go spłodził! Co zaś do tego, który ją porzuci (i) walczyć o nią nie będzie – nie jest to syn mój (i) nie został (on) zrodzony przeze mnie!* (l. 17-19). Tłumaczenie na podstawie tekstu hieroglificznego w: Tallet 2005: 46, fig. 5.

²³ Najlepszym tego dowodem mogą być słowa wypowiedziane przez króla Kamesa z XVII dynastii opisujące sytuację w Egipcie pod koniec II Okresu Przejściowego: *Chciałbym wiedzieć na cóż moja siła, (skoro jeden) władca (jest) w Hut-uaret, (a) drugi – w Kusz, (a ja) siedzę (tu i) jestem złączony z 'Aamu (i) Nehesim. Każdy człowiek ma swą część w Czarnej (Ziemi i) dzieli ziemię ze mną!* (Tabliczka Carnarvona 3). Tłumaczenie na podstawie tekstu hieroglificznego w: Helck 1983: 83-84.

²⁴ Redford 2005: 325-343; Spalinger 2005: 344-369.

²⁵ Bryan 2003: 244-246; Yeivin 1967: 119-128.

²⁶ Murnane 1990: 39-65; Vandersleyen 1995: 498-504.

²⁷ Vandersleyen 1995: 521-532.

²⁸ Redford 2003: 3-98.

²⁹ Gardiner 1960: 7-14; Lichtheim 1976: 62-72.

³⁰ Grimal 2004: 261.

zostaniemy sługami faraona – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – oddalając się od Upadłego z Cheta!’.’. Rzekł więc do nich Jego Majestat: ‘Gdzież oni, owi wasi bracia, (którzy) sprawili, (że) przybyliście, aby powiedzieć (o) tym pomyśle Jego Majestatowi?’.

Rzekli więc do Jego Majestatu: ‘Są oni w miejscu, w którym jest ów wielki nędznik z Cheta, jest (bowiem) Upadły z Cheta w ziemi Chereb na północ od Tunep, (za bardzo) zląkł się (on bowiem) faraona – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – aby przybyć na południe, odkąd usłyszał, (że) faraon – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – przybywa na północ. Jednakże, (gdy) mówili ci Szasu te słowa, mówili oni Jego Majestatowi nieprawdę, albowiem to ów nędzny Upadły z Cheta sprawił, (że) przybyli oni, aby obejrzeć miejsce, w którym (był) Jego Majestat, aby sprawić, że nie przygotowuje się armia Jego Majestatu do walki z Upadłym z Cheta’³¹.

Faraon dał się więc zwiść dwóm hetyckim szpiegom – zgodnie z ich zapewnieniami armia króla Muwattalisa II znajdowała się ok. 180 od miasta Qadesz, w rzeczywistości zaś wroga armia znajdowała się ok. 3 km od miejsca bitwy³²! W efekcie wojska egipskie zostały zaskoczone przez nieprzyjaciela: *Wtedy (Hetyci) wyszli na południową stronę Qadesz (i) zaatakowali samo serce oddziału pa-Ra, (gdy żołnierze) maszerowali, nie wiedząc (i) nie będąc gotowymi do walki. Zaczęły więc oddziały piechoty (i) rydwanów Jego Majestatu oddawać pole przed nimi*³³.

Na wieść o pobiciu jednego ze swych oddziałów *Jego Majestat ukazał się niczym ojciec jego Montu, przyjmując ozdoby wojenne (i) nakładając na siebie swą zbroję (i) był on niczym Ba'al w godzinie swej*³⁴. Następnie ruszył *Jego Majestat galopem, po czym wtargnął do wnętrza wrogich oddziałów Upadłego z Cheta, (a) był on sam jeden (i) nie (było nikogo) innego z nim*³⁵. Wtedy król, rozumiejąc powagę sytuacji zwrócił się z prośbą o pomoc do swego boskiego ojca Amona-Ra: *Wezwałem cię, ojcze mój, Amonie, (ponieważ) jestem pośród licznych wrogów, których nie znam, (albowiem) wszystkie obce kraje zebrały się przeciw mnie, (a ja) jestem sam jeden (i) nie (ma nikogo) innego ze mną, opuściły mnie (bowiem) moje oddziały piechoty (i) nie obejrzał się za mną ani jeden (żołnierz) z mych oddziałów rydwanów*³⁶.

³¹ *Sprawozdanie* §§ 8-20 = *KRI* II 103,12-106,16.

³² Kitchen 2002: 67-68.

³³ *Poemat Pen-Ta-Ureta* §§71-74 = *KRI* II 26,7-27,11.

³⁴ Tamże, §§ 76-78 = *KRI* II 28,1-29,6.

³⁵ Tamże §§ 81-82 = *KRI* II 30,5-15.

³⁶ Tamże §§ 110-113 = *KRI* II 39,13-40,16.

Boski ojciec wysłuchał prośb swego syna, odpowiadając na jego wezwanie: *Naprzód! Jestem z tobą, Ja (jestem) ojcem twoim (i) ręka moja (jest) z tobą! Jestem bardziej skuteczny od setek tysięcy ludzi, (albowiem) ja (jestem) panem zwycięstwa, który miłuje dzielność³⁷!* Wtedy król miał zacząć masakrę swych wrogów, będąc niczym Montu i Seth, do tego stopnia, że pozabijałby ich wszystkich, gdyby nie to, że część z nich, na czele z samym królem, schroniła się w twierdzy Qadesz. Następnego dnia natomiast, król Hetytów miał przysłać do faraona wiadomość następującej treści: *(To) mówi ten oto sługa (i) czyni (to) wiadomym, że ty (jesteś) synem Ra, który wyszedł z członków jego (i tym), któremu dał (on) wszystkie ziemie, zebrane w jedno. Co do ziemi Czarnej (Ziemi i) ziemi Cheta – są one twoje, (a) twoi słudzy (są) pod stopami twoimi, (albowiem) dał ci ich pa-Ra, twój dostojny ojciec. Nie miażdż nas! Spójrz, oto potęga twoja jest wielka, (a) moc twoja zalega ciężarem nad ziemią Cheta! Czyż dobre (jest) zabicie (przez) ciebie sług twoich (i by) oblicze twoje srogie było wobec nich bez miłosierdzia twego? Spójrz, oto przyszedłeś wczoraj (i) zabiłeś setki tysięcy, przyszedłeś dzisiaj (i) nie pozostawiłeś (żadnego) dziedzica! Nie bądź ostry w słowach swoich, królu zwycięski, (albowiem) korzystniejszy (jest) pokój od walki, (dlatego) pozwól nam oddychać³⁸!*

Źródła egipskie przedstawiają zatem bitwę pod Qadesz jako wielkie zwycięstwo Ramzesa II, tym cenniejsze, że doprowadziło ono do zawarcia pokoju z Hetytami w XXI roku panowania króla. Mimo iż sam opis bitwy pełen jest wątków mitologicznych i tak charakterystycznej dla Bliskiego Wschodu przesady, można by go uznać za stosunkowo wiarygodny, gdyby nie to, że Hetyci przedstawili walkę z Egipcjanami jako swoje wielkie zwycięstwo³⁹. Dysponując dwoma sprzecznymi grupami źródeł nie sposób powiedzieć, jak zakończyła się bitwa, wydaje się jednak, że starcie pozostało nierozstrzygnięte⁴⁰. Jakkolwiek było nie ulega wątpliwości, że przynajmniej w tym przypadku zwycięstwo faraona nie jest sprawą oczywistą.

Jeszcze ciekawszym przykładem wydaje się przypadek jednego z władców XVII dynastii o imieniu Seqen-en-Ra. Wydaje się, iż to właśnie ten król jako pierwszy podjął walkę przeciwko Hyksosom panującym w Dolnym Egipcie. Jeden z tekstów literackich z okresu Nowego Państwa donosi, iż bezpośrednim powodem sporu, przysłowiową kroplą, która przepełniła czarę, miał być list wysłany przez hyksoskiego władcę Apepa do króla Seqen-en-

³⁷ Tamże §§ 125-127 = *KRI* II 43,7-44,5.

³⁸ Tamże §§ 306-319 = *KRI* II 92,7-95,10.

³⁹ Klengel 1974: 61.

⁴⁰ Szczegółową rekonstrukcję wydarzeń pod Qadesz, wraz ze streszczeniem najważniejszych poglądów na ten temat przedstawia Kitchen 1999: 3-54 oraz Servajean 2012

Ra przekazany przez posłańca: *'To król (Ipepi)|⁴¹ – oby żył, oby mu się wiodło, oby był zdrow! – wysłał <mnie> do ciebie, aby powiedzieć: „Niech zostanie zniszczony staw hipopotamów, który jest we wschodniej (części) Miasta, albowiem nie pozwalają one, (by) przyszedł do mnie sen (tak) w dzień jak i w nocy” albowiem odgłosy ich (są) <w> uszach jego⁴²*. Jakkolwiek była rzeczywista przyczyna sporu, nie ulega wątpliwości, iż w istocie doszło do starcia między Egipcjanami pod wodzą króla Seqen-en-Ra a Hyksosami, nie było to jednak starcie szczęśliwe dla faraona. Liczne obrażenia widoczne na jego mumii, która przetrwała do naszych czasów⁴³, pokazują, że choć król nie poległ w boju, jak niegdyś uważano, to bez wątpienia zmarł wkrótce po bitwie w wyniku odniesionych ran⁴⁴. Informacji o tym próżno jednak szukać w jakimkolwiek tekście egipskim.

Niekiedy istnieją przesłanki, by nie tylko wątpić w zwycięstwo Egipcjan, ale nawet, by zastanowić się czy bitwa z nieprzyjaciółmi w ogóle się odbyła, czego najlepszym przykładem jest motyw rodziny libijskiej. W świątyni grobowej króla Sahu-Ra z V dynastii przy jego piramidzie w Abusir przedstawiono faraona walczącego z Libijczykami. W dolnym rejestrze przedstawiono także rodzinę pokonanego wodza: dwóch synów noszących imiona Usa i Uni oraz małżonkę wodza – Chut-ites⁴⁵. Nie byłoby w tym nic dziwnego, gdyby nie fakt, że niemal identyczne przedstawienie znajduje się w świątyni grobowej króla Taharqi z dynastii XXV. Tam również przedstawiono króla gromiącego wrogów, wizerunkom tym towarzyszą zaś te same postacie członków rodziny pokonanego wodza libijskiego, ukazane w tych samych pozach i noszących dokładnie te same imiona⁴⁶. W ten sposób bardzo łatwo można zakwestionować historyczność starcia z Libijczykami w czasach Taharqi. Historyczność wojny z plemionami żyjącymi na zachód od Egiptu w czasach króla Sahu-Ra także stoi jednak pod znakiem zapytania. Wydaje się bowiem, iż motyw trybutu libijskiego stanowił stały element dekoracji królewskich zespołów grobowych przynajmniej od czasów jego poprzednika User-kafa⁴⁷.

⁴¹ Jest to zniekształcona wersja imienia hyksoskiego władcy Apepa z XV dynastii.

⁴² Tekst pochodzi z pSallier I 2.5-6. Tłumaczenie na podstawie wydania: Gardiner 1932: 87, 10-13.

⁴³ CG 61051; Smith 1912:1-6, pl. I-III.

⁴⁴ Jak zauważa Kemp 2005: 210 mimo poważnych ran, kości króla zaczęły się zrastać, co oznacza, że władca musiał żyć jeszcze przez przynajmniej kilka miesięcy po bitwie. Natomiast Shaw 2009: 149-176 sugeruje, że przyczyną śmierci króla Seqen-en-Ra była rytualna egzekucja dokonana przez hyksoskiego dowódcę po pokonaniu oddziałów egipskich.

⁴⁵ Borchardt 1913: Bl. I = PM III²329. Fragment ściany ze wspomnianym reliefem znajduje się obecnie w Muzeum Egipskim w Kairze (CG 69531).

⁴⁶ PM VII²: 185.

⁴⁷ Fragmenty sceny trybutu libijskiego, których częścią było przedstawienie rodziny pokonanego wodza (której członkowie zawsze noszą te same imiona) odkryto, oprócz wspomnianych wcześniej budowli Sahu-Ra i Taharqi także w zespołach grobowych User-kafa (Labrousse, Lauer 2000: 11-112 oraz fig. 228-232), Ni-user-Ra (Borchardt 1907: pl. 11) i Unisa (Labrousse, Moussa 1996: 96-99; 2002: 19-20 oraz fig. 14-21) z V dynastii oraz

Należy jednak postawić pytanie, dlaczego Egipcjanie unikali w swych tekstach opisywania klęsk odniesionych przez króla. Trzeba w tym miejscu powiedzieć, iż niewspominanie o przegranych bitwach i wszelkich innych niepowodzeniach władcy było powszechną praktyką na całym starożytnym Bliskim Wschodzie, z wyjątkiem może starożytnego Izraela, gdzie klęski króla są z całą mocą podkreślane. Związane jest to jednak ze specyficzną ideologią władzy królewskiej w Izraelu – jedynym prawdziwym królem Izraela jest bowiem JHWH, ziemski król jest jedynie jego sługą na ziemi, jeśli wypełnia on swe obowiązki, czeka go długie i szczęśliwe panowanie, jeśli jednak sprzeniewierzy się JHWH zostanie on ukarany. Opisy klęsk władców Judy i Izraela stanowią więc swego rodzaju przestrogę tak dla królów, jak i zwykłych ludzi⁴⁸.

Królowie mezopotamscy natomiast starają się za wszelką cenę unikać opisywania swych niepowodzeń, czego najlepszym przykładem jest przypadek bitwy pod Karkar (853 r. przed Chrystusem), przegranej przez Asyryjczyków pod wodzą króla Salmanassara III z koalicją państw syryjskich. Władca asyryjski opisywał ją jednak w sposób następujący: *Wyruszyłem z Arganu, zbliżyłem się do Karkar; Karkar, jego królewską rezydencję zburzyłem, zrównałem z ziemią, spaliłem. [...] dwunastu królów on wziął za sprzymierzeńców, a oni wystąpili przeciw mnie, by stoczyć bitwę. Z pomocą wielkiej siły, którą dał mi Aszur, pan mój, potężnego oręża danego mi przez Nergala, kroczącego przede mną, walczyłem z nimi od Karkar do Gilzau. Położyłem mym orężem czternaście tysięcy ich wojowników. Niby Adad wylałem na nich ulewę, rozrzuciłem ich trupy*⁴⁹.

Król asyryjski, podobnie jak inni władcy mezopotamscy, nie mógł ujawnić swej słabości, w takim wypadku bowiem oznaczałoby to, iż nie jest on już zdolny do sprawowania swej władzy. Król pomija więc niewygodne dla siebie fakty, aby utrzymać się na tronie.

Wydaje się, iż w przypadku królów Egiptu przyczyna była dużo bardziej złożona. Kluczem do zrozumienia motywów egipskich władców jest bowiem najważniejsza koncepcja teologiczno-filozoficzna starożytnego Egiptu, mianowicie koncepcja *Ma 'at*. Słowo to oznacza zasadę kosmicznej harmonii i równowagi, która została ustanowiona przez boga Ra w momencie stworzenia świata. Utrzymywanie tego ładu uznawano za najważniejszy obowiązek każdego faraona, ponieważ, zgodnie z egipskimi tekstami: *Umieścił Ra króla (X) na ziemi żyjących na zawsze i na wieczność (po to), aby sądził ludzi (i) aby zaspokajał bogów,*

Pepiego I (Leclant 1980: 49-54 oraz pl. II) i Pepiego II (Jéquier 1938: 36-38 oraz pl. 8-10; 1940: pl. 12-14) z VI dynastii. Więcej na temat tej sceny zob. Spalinger 1979: 125-160; Stockfish 1996: 315-325.

⁴⁸ Więcej na ten temat zob. Hoffmeier 1994: 28-38.

⁴⁹ Zabłocka, Zawadzki 1966: 127-128.

aby sprawiał, że istnieć będzie Ma'at (i) aby niszczył Isefet, przez to, że dawał będzie ofiary bogom, (a ofiarę), która wychodzi na głos jako chleb i piwo⁵⁰ duchom ach⁵¹.

Siły *Isefet* (Chaosu) reprezentowane były, zdaniem Egipcjan, między innymi przez wszelkich widzialnych i niewidzialnych wrogów kraju nad Nilem. Faraon musi te siły ujarzmić, aby wypełniać swój podstawowy obowiązek – aby zachować *Ma'at*, albo, innymi słowy – zachować cały wszechświat w istnieniu. Klęska króla oznaczałaby bowiem zwycięstwo sił Chaosu, co jest równoznaczne z całkowitym unicestwieniem całego świata. Król ukazywany jest tak w tekstach, jak i przedstawieniach jako zwycięzca nie dlatego, że jest zbyt dumny, aby przyznać się do porażki, ale dlatego, że faraon po prostu nie może przegrać. Związane to jest z ogromną wiarą starożytnych Egipcjan w stwórczą moc słowa i przedstawień – to, co zapisane i przedstawione zaczyna istnieć, a to, czego zapis lub przedstawienie zostało zniszczone, istnieć przestaje. Egipskie teksty nie mówią o klęsce króla, bo mówić o niej nie mogą, oznaczałoby to bowiem otwarcie drogi do świata siłom Chaosu, przez co świat i wszystko, co się w nim znajduje, mógł raz na zawsze przestać istnieć⁵².

⁵⁰ Jest to egipskie określenie ofiary grobowej. Egipcjanie wierzyli bowiem, iż wymówienie na głos formuły ofiarnej wyliczającej pokarmy dla zmarłego powoduje ich materializację w zaświatach.

⁵¹ Assmann 1970: 19.

⁵² Jedynym tekstem egipskim wprost wspominającym o klęsce egipskich oddziałów jest Stela Restauracyjna Tutanchamona z XVIII, która stwierdza, że w czasach poprzedzających panowanie króla sytuacja w kraju miała się tak, że *jeśli wysła[no wojsko] do Dżahi* (tj. Syrii), *aby rozszerzyć granice Czarnej (Ziemi), nie osiągnęli (oni) żadnego sukcesu*; *Urk. IV, 2027,13-14*. Należy jednak zaznaczyć, że opisana sytuacja miała miejsce z w czasach rządów Achenatona, które, z punktu widzenia późniejszej tradycji, uważane były za czas naruszenia równowagi *Ma'at*. Jednakże król Tutanchamon był tym, który *wypędził Isefet w (całych) Obu Krajach*, (dzięki czemu) *Ma'at trwa [na miejscu swym]*, (gdy) *sprawia* (on, że) *kłamstwo jest tym, co budzi odrazę, (a) ziemia (jest) jak* (w czasach) *Pierwszego Razu* (tj. w czasie stworzenia świata); tamże: 2026,17-19.

Bibliografia:

- Allen J. P., 2008, The Historical Inscription of Khnumhotep at Dahshur: Preliminary Report, *BASOR* 352, ss. 29-39.
- Assmann J., 1970, *Der König als Sonnenpriester. Ein kosmographischer Begleittext zur kultischen Sonnenhymnik in thebanischen Tempeln und Gräbern*, Glückstadt (= *ADAIK* 7);
- Barbotin Ch., 2008, *Áhmosis et le début de XVIIIe dynastie*, Paris.
- Bietak M., 1996, *Avaris. The Capital of the Hyksos. Recent Excavations at Tell el-Dab'a*, London.
- Borchardt L., 1907, *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-Re'*, Leipzig.
- Borchardt L., 1913, *Das Grabdenkmal des Königs Sahu-re' II: Die Wandbilder*, Leipzig.
- Bryan B. M., 2003, The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 BC), w: I. Shaw (red.), *The Oxford History of Ancient Egypt*, New York 2003, ss. 207-264.
- Ciałowicz K. M., 1999, *Początki cywilizacji egipskiej*, Warszawa-Kraków.
- Gardiner A. H., 1932, *Late-Egyptian Stories*, Bruxelles (= *BiAeg.* I).
- Gardiner A. H., 1960, *The Kadesh Inscriptions of Ramesses II*, Oxford.
- Grimal N. 2004., *Dzieje starożytnego Egiptu*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 2004.
- Helck W., 1983, *Historisch-biographische Texte der 2. Zwischenzeit und neue Texte der 18. Dynastie*, Wiesbaden.
- Helck W., 1992, *Die Prophezeiung des Nfr.tj*, Wiesbaden.
- Hoffmeier J. K., 1994, The King as God's Son in Egypt and Israel, *JSSEA* 24, ss. 28-38.
- Jéquier G., 1938, *Le monument funéraire de Pepi II. Tome II: Le temple*, Le Caire.
- Jéquier G., 1940, *Le monument funéraire de Pepi II. Tome III: Les approches du temple*, Le Caire.
- Kemp B. J., 2005, *100 Hieroglyphs. Think Like an Egyptian*, London.
- Kitchen K. A., 1973, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B.C.)*, Warminster.
- Kitchen K. A., 1977, *Ramesside Inscriptions. Historical and Biographical II*, Oxford (= *KRI* II).
- Kitchen K. A., 1999, *Ramesside Inscriptions. Notes and Comments II: Ramesses II: Royal Inscriptions*, Oxford-Malden, Massachusetts.
- Kitchen K. A., 2002, *Ramzes Wielki i jego czasy*, tłum. A. Ćwiek, Warszawa.
- Klengel E. i H., 1974, *Hetyci i ich sąsiedzi. Dzieje kultury Azji Mniejszej od Çatalhöyük do Aleksandra Wielkiego*, tłum. B. i T. Baranowscy, Warszawa.
- Koch R., 1990, *Die Erzählung des Sinuhe*, Bruxelles (= *BiAeg.* 18).

- Kopaliński W., 2007, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. Część druga: od M (mir) do Ż*, Warszawa.
- Labrousse A., Lauer J.-P., 2000, *Les complexes funéraires d'Ouserkaf et Néferhétépès*, Le Caire (= *BdE* 130/1-2).
- Labrousse A., Moussa A. M., 1996, *Le temple d'accueil du complexe funéraire du roi Ounas*, Le Caire (= *BdE* 111).
- Labrousse A., Moussa A. M., 2002, *La chaussée du complexe funéraire du roi Ounas*, Le Caire (= *BdE* 134).
- Leclant J., 1980, La "famille libyenne" au temple haut de Pepi Ier, w: J. Vercoutter (red.), *Livre du centenaire 1880-1980*, Le Caire (= *MIFAO* 104), ss. 49-54.
- Lichtheim M., 1976, *Ancient Egyptian Literature. A Book of Readings II: The New Kingdom*, Berkeley-Los Angeles-London.
- Málek J., Quirke S., 1992, Memphis, 1991: Epigraphy, *JEA* 78, ss. 13-18.
- Murnane W. J., 1990, *The Road to Kadesh. A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I at Karnak*, wyd. II, Chicago (= *SAOC* 42).
- Oren E. D., 1997, *The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives*, Philadelphia, Pennsylvania 1997.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*, wyd. V, Poznań 2002.
- Porter B., Moss R., 1974, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings, Part III: Memphis*, wyd. II, Oxford (= *PM* III²).
- Porter B., Moss R., 1995, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings VII: Nubia, the Deserts, and Outside Egypt*, wyd. II, Oxford (= *PM* VII²).
- Quack J. F., 1992; *Studien zur Lehre für Merikare*, Wiesbaden (= *GOF* IV, 40).
- Quibell J. E., 1900, *Hierakonpolis I*, London.
- Quibell J. E., Green F. W., 1902, *Hierakonpolis II*, London.
- Redford D. B., 2003; *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*, Leiden-Boston.
- Redford D. B., 2005; The Northern Wars of Thutmose III, w: E. H. Cline, D. O'Connor (red.), *Thutmose III. A New Biography*, Ann Arbor, Michigan, ss. 325-343.
- Robins G., 1981, The value of the estimated ages of the royal mummies at death as historical evidence, *GM* 45, ss. 63-68.
- Servajean F., 2012, *Quatre études sur la bataille de Qadech*, Montpellier (= *CENiM* 6).
- Sethe K., 1933, *Urkunden des ägyptischen Altertums I: Urkunden des Alten Reichs*, Leipzig (= *Urk.* I).

- Sethe K., Helck W., 1906-1958, *Urkunden des ägyptischen Altertums IV: Urkunden der 18. dynastie*, Leipzig-Berlin (= *Urk. IV*).
- Shaw G. J., 2009, The Death of King Seqenenre Tao, *JARCE* 45, ss. 149-176.
- Shinnie P. L., 1996, *Ancient Nubia*, London-New York.
- Smith E., 1912, *The Royal Mummies*, Le Caire (= *CGC* n°s 61051-61100).
- Spalinger A. J., 1979, Some Notes on the Libyans of the Old Kingdom and Later Historical Reflexes, *JSSEA* 9 (1979), ss. 125-160.
- Spalinger A. J., 2005, Covetous Eyes South: The Background to Egypt's Domination over Nubia by the Reign of Thutmose III, w: E. H. Cline, D. O'Connor (red.), *Thutmose III...*, ss. 344-369.
- Stockfisch D., 1996, *Bemerkungen zur sog. Libyschen Familie*, w: M. Schade-Busch (red.), *Wege öffnen: Festschrift für Rolf Gundlach zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden (= *ÄAT* 35), ss. 315-325.
- Tallet P., 2005, *Sésostris III et la fin de la XIIe dynastie*, Paris.
- Taterka F., 2013, Biografia egipskiego dostojnika z okresu Starego Państwa na przykładzie inskrypcji z grobowca Her-chufa, *Scripta Biblica et Orientalia* 5, ss. 25-49.
- Trigger B., 1976, *Nubia under the Pharaohs*, London.
- Valbelle D., 1990, *Les Neuf Arcs. L'Égyptien et les étrangers de la préhistoire à la conquête d'Alexandre*, Paris.
- Van Seters J., 1967, *The Hyksos. A New Investigation*, New Haven-London.
- Vandersleyen C., 1995, *L'Égypte et la Vallée du Nil II: De la fin de l'Ancien Empire à la fin du Nouvel Empire*, Paris.
- Yeivin S., 1967, Amenophis II's Asiatic Campaigns, *JARCE* 6, ss. 119-128.
- Zabłocka J., Zawadzki T., *Wybór źródeł do historii starożytnego Wschodu (do I tysiąclecia p.n.e.)*, Poznań 1966.